

**Het Nederlands koloniaal verleden
in de geschiedenismethoden voor
het basisonderwijs**

MUSEUMNIEUWS

LUCIA HOGERVORST

nationaal onderwijsmuseum

Van heldendaad tot schandvlek

Hoe gaat het geschiedenisonderwijs eigenlijk om met ons koloniale verleden?

*Die vraag wordt de laatste jaren steeds vaker gesteld nu er meer aandacht komt voor zaken
als de Nederlandse rol in de slavenhandel en de kolonisatie van overzeese gebieden.*

De Rotterdamse Stichting 'Gedeeld Verleden – Gezamenlijke Toekomst' besloot in 2002 een conferentie rondom deze vragen te organiseren en diende een subsidieaanvraag in. Prof.dr. Alex van Stipriaan Luiscius, hoogleraar niet-westerse geschiedenis aan de Erasmus Universiteit te Rotterdam, zocht een student voor een onderzoek naar de historische beeldvorming van het Nederlands koloniaal verleden in de naoorlogse geschiedenisboeken, dat dan als uitgangspunt zou kunnen dienen voor de conferentie. De subsidieaanvraag werd niet gehonoreerd, maar onderzoek werd er wel gedaan. Voor het Nationaal Onderwijsmuseum te Rotterdam vormde mijn scriptie de basis voor de tentoonstelling 'Van heldendaad tot schandvlek – het Nederlands koloniaal verleden in de geschiedenisboekjes voor de basisschool'.

Mijn doctoraalscriptie *Van etnocentrisme naar cultuurrelativisme?* is gebaseerd op geschiedenisboekjes voor de basisschool. Het moge duidelijk zijn dat ze niet de enige bron vormen voor de totstandkoming van beeldvorming, vroeger niet en nu niet, maar het waren voor mij wel de enige goed toegankelijke onder-

zoeksbronnen. Ik heb gekozen voor de basisschool. Bij het voortgezet onderwijs hebben zich allerlei veranderingen voorgedaan, waardoor onderlinge vergelijking van geschiedenismethoden over een langere periode niet zonder meer mogelijk is. De collectie van het Nationaal Onderwijsmuseum vormde bij mijn onderzoek een belangrijke bron, vooral voor de methodes tot en met de jaren zeventig, rachtig van de vorige eeuw. Moderne methodes heb ik via het Centrum Educatieve Dienstverlening te Rotterdam achterhaald. Pabo De Driestar in Gouda is mij behulpzaam geweest met het achterhalen van een aantal specifiek protestants christelijke geschiedenisboekjes. De methode *Mobiël* uit de zeventiger jaren bleek weinig gebruikt: via het Onderwijsmuseum, de Centrale Bibliotheek in Rotterdam, de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag en de Hogeschool INHOLLAND in Alkmaar kon ik de methode bij elkaar sprokkelen.

Ik heb kunnen vaststellen hoe, wat, hoeveel en vanuit wiens perspectief er over het Nederlands koloniaal verleden geschreven werd en me verdiept in de vraag of en zo ja, waarom er sprake was van verandering in de

**Lucia Hogervorst studeerde
maatschappijgeschiedenis
aan de Erasmus Universiteit.**

beeldvorming. Om op deze vragen antwoord te kunnen geven, moesten heel wat geschiedenisboekjes worden doorgebladerd en 'gescoord' op koloniale tekstfragmenten. Het bleken er ontzettend veel te zijn.

Typisch jaren vijftig

De geschiedenisboekjes uit de jaren vijftig verschilden op een aantal punten duidelijk van de methoden uit de jaren zeventig en negentig. Het waren veelal methodes die al erg lang meegingen. Het protestants christelijke *Toen en nu* van W.G. van der Hulst beleefde een eerste druk in 1922 en een laatste in 1959. Het katholieke *Rood, wit en blauw* werd tussen 1939 en 1965 uitgegeven.

Zending en missie vormden een belangrijk item in deze periode. Om de handel niet te frustreren zag de voc liever geen zendingen of missiepriesters in het Indische gebied. Het protestants christelijke *Geschiedenis van de Nederlanden* roont zich teleurgesteld over deze houding van de voc: '*De Nederlanders waren christenen, dan zouden ze toch ook in de allereerste plaats moeten beginnen met de inlanders van de Heiland te vertellen*'.¹ Dergelijke uitlatingen vinden we ook in het katholieke *Het heden uit het verleden*: '*Zodra de VOC de baas werd, werden de priesters verjaagd en de bevolking verviel tot het heidendom of werd mohammedaan*'.²

De titels van de geschiedenisboekjes verwezen in deze periode vrijwel alle

naar de nationale identiteit en dragen in hun titel een term als 'vaderlands' of een verwijzing naar het nationale symbool, de Nederlandse vlag.

Van der Hulst toont zich wat de nationale identiteit van zijn eigen tijd betreft teleurgesteld. Hij schildert de Hollanders van de zestiende en zeventiende eeuw in het protestantse *Toen en nu* af als 'taai en stoer' vanwege hun durf bij de zoektochten naar Indië. Hij verzucht: '*O, 't was voor de kloeke Hollanders een heerlijke tijd om te leven*'.³ Hij heeft duidelijk een andere visie op de naoorlogse Nederlanders: '*Als wij nu nog eens in die armelijke houten schepjes op zoek moesten gaan de wijde zeeën over, – we zouden zeker niet durven*'.⁴

Katholieke methoden tonen zich met betrekking tot hun specifieke identiteit juist trots.

Van tabellen tot vertellen stelt: '*Hoe langer hoe meer gaan de Katholicken een plaats van betekenis innemen op allerlei gebied. (...) De Rooms en van de tegenwoordige tijd mogen er zijn en behoeven in wetenschap, kunst en voortvarendheid niet onder te doen voor andersdenkenden*'.⁵

In de jaren zeventig verdwijnen dit soort verwijzingen naar de verzuilde nationale identiteit. Nederland ontzuilt en er wordt via de geschiedenismethodes nauwelijks nog meer gegeven van nationale trots met betrekking tot het Nederlands koloniale verleden.

Een voorbeeld: slavenhandel en slavernij

Het Nederlandse aandeel in slavenhandel en slavernij in de geschie-

denisboekjes is al vaak aanleiding geweest tot het doen van stellige uitspraken, die niet op feitelijke waarneming gestoeld zijn. Zo was op 4 september 2001 was in *NRC-Handelsblad* een artikel te lezen onder de titel 'De slaaf is karig bedeed op school' waarin de toenmalige minister voor Grote Stedenbeleid Van Boxtel zegt dat hij tijdens zijn lagere schoolperiode slechts enkele regels over slavernij in zijn geschiedenisboekje heeft zien staan. In de *Kleio*-special over slavernij van juli/augustus 2001 stelt Cynthia McLeod, schrijfster van menig roman over het Surinaams slavernij-verleden hetzelfde. Maar was dat zo? En is dat altijd zo geweest?

De jaren vijftig

De aandacht voor slavernij in de West bleek in de jaren vijftig minimaal. In het protestants christelijke *Geschiedenis van de Nederlanden* besteedt de auteur welgeteld één regel aan de slaven op de plantages in Suriname en de slechte omstandigheden waaronder zij leefden, om aansluitend in zes regels de zending in die gebieden te behandelen: '*Heel wat van die eerste dappere zendingen zijn gestorven in de oerwouden, waar blanken bijna niet kunnen leven, omdat zij ook de slaven en Indianen van de Heiland wilden vertellen*'.⁶ Het ging er de auteur kennelijk meer om de zendingen een fikse schouderklop te geven, dan de omstandigheden van de slaven te verklaren of er een oordeel over te vellen.

Van der Hulst is heel wat explicieter over slavenhandel en slavernij en besteedt er zelfs een hele bladzijde aan. Als rasverteller schetst hij de leerlingen een beeld van een buitenverblijf aan de Vecht, waar de gastheer een heerlijke maaltijd laat serveren door een negerbediende. Die bediende hoeft nu niet meer als één van de vele slaven te werken op een koffieplantage in West-Indië. De auteur veroordeelt duidelijk de slavenhandel en slavernij:

'Ze werken voor – niets. Ze zijn gevangen in Afrika – als beesten; daar zijn ze verkocht aan de meester van de plantages, en daar moesten ze werken onder 't striemen van de zweep – als beesten'.⁷

Het neutrale *Hoe het groeide* bagateliseert het Nederlandse aandeel in slavenhandel en slavernij. In een stukje over de ontdekking van Amerika wordt benadrukt dat de Portugezen en Spanjaarden, na eerst gebruik te hebben gemaakt van Indianen als werkkrachten voor hun plantages, overstapten tot slavenhandel en slavernij en hoe onmenselijk ze daarbij te werk gingen. Bijna een hele bladzijde inclusief kaartje wordt eraan besteed. Het Nederlandse aandeel wordt achterin het boek in één regeltje afgedaan: *'Toen in 1863 eindelijk de vreselijke slavernij gelukkig werd afgeschaft ...'*⁹

De gebruikte bijvoeglijke naamwoorden maken duidelijk, dat slavernij in retrospectief als een afschuwelijk systeem werd gezien, maar op deze manier wordt een vertekend beeld gegeven van de tijd, waarin het gebruikelijk en 'heel gewoon' was. Oorzaken en gevolgen blijven volledig buiten schot.

Slavengymnastiek uit 'Hoe het is, hoe het was', deel 3, uit de jaren zeventig.

verkopen staat het volgende geschreven:

*'Hollandse kooplieden deden ook verkeerde dingen. Ze zonden schepen naar de kust van Afrika. Daar kochten ze mensen van negerkoningen. Soms ook werd een negerdorp overvallen en werden de gezonde mannen en vrouwen meegenomen. Men bracht de negers naar Amerika waar ze op de plantages moesten werken. Aan deze slavenhandel werd veel verdiend. De negers hebben veel geleden. Negers die tijdens de overtocht ziek werden, werden overboord gegooid.'*¹⁰

Zeerovers en slaveroverschip

Erger voor de W.I.C. was de slavenhandel. Die heeft ons land een slechte naam gegeven en het liefst praten we er niet over. Scheepsladingen vol negers en negerinnen werden uit West-Afrika naar Amerika verscheept en daar verkocht.

De jaren zeventig

In de jaren zeventig was *Geschiedenis in onderwerp en opdracht* de meest gebruikte methode. Deze was gebaseerd op het nieuwe wereldoriëntatieconcept. De slavenhandel en slavernij in Suriname komen echter niet aan bod.

In het thematische geschiedenisboekje *Hoe het is, hoe het was* gebeurt dat wel. In het hoofdstuk *Kopen en*

Het laat aan duidelijkheid niets te wensen over, wat ook geldt voor het verhaal *Negerslaaf*, waarin onder andere over de gevangenneming wordt verteld:

*'De ongelukkigen worden door slavendrijvers opgejaagd' en 'Wie niet verder kan, wordt tot bloedens toe geslagen. Velen bezwijken en zullen een ellendige dood vinden.'*¹¹

De jonge gebrandmerkte slaven uit het verhaal heten Karwanja en Buwana en zijn iets ouder dan de westerse lezertjes van hun historie. Karwanja overleeft de overtocht over de Atlantische Oceaan, maar de volgende dag reeds moet hij het zware rad in de suikerfabriek ronddraaien, dag in, dag uit.¹²

Vluchten was een optie, maar op weglopen en andere vergrijpen stonden zware lichamelijke straffen, soms met de dood tot gevolg. Ze waren als afschrikwekkend voorbeeld bedoeld voor collega-slaven. *Hoe het is, hoe het was* geeft een expliciete opsomming van deze gruwelijke straffen.¹³

De weinig gebruikte methode *Mobiel*, die onder leiding van historica en pedagoge Lea Dasberg tot stand kwam, heeft een andere insteek. Slavenhandel en slavernij komen ruimschoots in beeld, maar de methode legt geen nadruk op het Nederlandse aandeel hierin. Hier wordt het thema in relatie met blanken in het algemeen en Noord-Amerikaanse blanken in het bijzonder gebracht:

'De negers waren slaven van de blanken; de blanken konden precies met de negers doen wat ze wilden, ze konden de negers zelfs doden zonder ervoor gestraft te worden' en 'Maar ook al schaften de blanken later de slavernij af, velen van hen beschouwden de negers toch nog niet als gelijkwaardig. En dat is nu nog zo. Daartegen protesteren de negers, vooral in Amerika. Sommigen van hen noemen zich de mensen van de Black Power'.¹⁴

De stemming is duidelijk anti-Amerikaans, en dat is niet zo verwonderlijk in die tijd.

De jaren negentig

De methodes uit de jaren negentig weerspreken alle de opvatting: 'de slaaf is karig bedeed op school'. Zowel *Een zee van tijd*, *Bij de tijd*, *Wijzer door de tijd* als *De grote reis* besteden ruimschoots aandacht aan het Nederlandse aandeel in slavenhandel en slavernij met betrekking tot Suriname. Oorzaken en gevolgen worden duidelijk gemaakt. Elke methode legt hierbij zo haar eigen accenten. *Een zee van tijd* besteedt aandacht aan de strenge straffen

voor slaven en biedt ook ruimte – twee pagina's – aan een verhaal over succesvol slavenverzet op de houtplantage La Paix in Suriname in 1757. Zo'n verhaal biedt de mogelijkheid het slachtofferbeeld van slaven te nuanceren.

Wijzer door de tijd gaat in op de lange historie van slavenhandel en slavernij in het stukje Noord-Afrika. De leerlingen komen hiermee aan de weet dat de Romeinen en later de Arabieren al slavenhandel bedreven in dit deel van het continent. De methode benadrukt dat er mensen leefden die veel wisten van wetenschap en kunst en benadert Afrika daarmee positief. In het tekstfragment *Gevangen* wordt de gevangenneming van het Afrikaanse meisje Mandiba vanuit haar eigen beleving weergegeven, waarmee het westerse kinderen van nu mogelijk gemaakt wordt zich te verplaatsen in de belevenissen van een slaaf.

Ook *Bij de tijd* geeft het thema ruim aandacht. Met een begeleidende tabel, waarin gegevens uit 1685 zijn verwerkt, laat de methode zien hoeveel Afrikanen tijdens de overtocht over de Atlantische Oceaan overleden.¹⁵ Zo'n tabel kan soms veel meer impact hebben dan bladzijden vol tekst. *Bij de tijd* vertelt ook over het zware slavenbestaan en de pogingen van slaven hieraan te ontkomen en zo wordt het verband gelegd met het ontstaan van de bosnegergemeenschappen in Suriname, de Marrons. *'Uit haat en om aan eten te komen vielen ze de plantages aan.'*¹⁶

Er wordt ook een verklaring gegeven voor de uiteindelijke afschaffing van de slavernij: *'In de zeventiende en achttiende eeuw vonden de meeste mensen het heel normaal dat slaven gehouden werden. Vanaf 1800 veranderde dat. De burgers in Europa uitte veel kritiek op de manier van leven van hun landgenoten in de kolonies.'*¹⁷

De methode *De grote reis* neemt in het overzicht van methodes uit de jaren negentig een bijzondere plaats in. De koloniale geschiedenis van Suriname komt in het vijf pagina's lange hoofdstuk *Herkomst* aan de

orde. Deze herkomst van de bewoners van het multi-etnische Suriname vormt de aanleiding dieper in te gaan op de geschiedenis van slavenhandel en slavernij en het Nederlandse aandeel erin. Fort Elmina is hier het uitgangspunt om de overtocht van de slaven te beschrijven:

'De scheepstochten waren verschrikkelijk. De Afrikanen werden als dieren in de scheepsruimen vastgebonden. Onderweg stierf bijna eenderde van hen'.¹⁸

Naast de slechte behandeling van slaven wordt ook aandacht besteed aan hun vluchtpogingen, hun verzet, de straffen, maar ook het behoud van hun eigen – Afrikaanse – cultuur.

De reformatorische methode *Er is geschied* besteedt in totaal slechts twee zinnen aan het item, in het kader van de WIC:

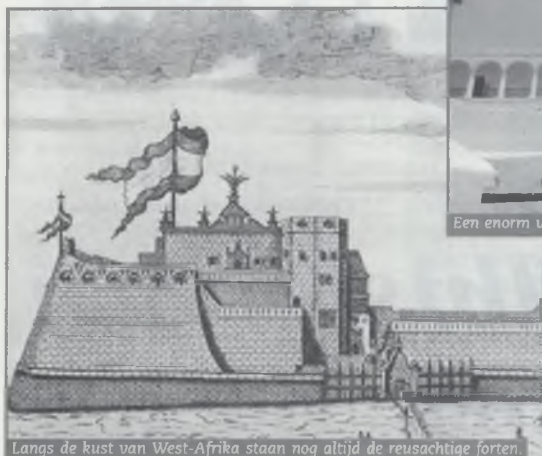
'Negers uit Afrika werden in overvolle schepen naar Amerika gebracht en daar als vee op slavenmarkten verkocht'.¹⁹

Met een schema-afbeelding van een slaventransport wordt vervolgens toch een hele bladzijde gevuld.

Ten slotte

Het valt op dat de methodes uit de jaren vijftig weinig aandacht aan slavernij besteden. Het onderwerp werd kennelijk het liefst onder het tapijt geveegd. In de jaren zeventig lijkt er sprake van een kentering. De meest gebruikte methode laat het onderwerp buiten beschouwing, maar een aantal minder populaire methodes schenkt er ruimschoots aandacht aan. In de jaren negentig is het juist andersom: de veel gebruikte methodes schenken veel aandacht

Langs de kust van West-Afrika staan nog altijd de reusachtige forten.

Uit: De grote reis, een jaren negentig methode met veel aandacht voor slavenhandel en slavernij en het Nederlandse aandeel daarin.

Een enorm wit kasteel lijkt het wel.

Slaven werden gebrandmerkt.

aan het Nederlandse aandeel in de slavenhandel en slavernij, terwijl een weinig gebruikte methode er juist nauwelijks aandacht aan besteedt. Vanwaar deze ommekeer?

Er zijn veel factoren in het spel, maar in het kort kun je stellen dat de kolonie Suriname het qua aandacht altijd al moest afleggen tegen Nederlands-Indië. In de jaren vijftig was dat zeker het geval. Iedereen was toen nog vervuld van van de traumatisch verlopen dekolonisatie in 'de Oost'. Hierbij moet bovendien niet uit het oog verloren worden dat de methodes toen door hoofden der school, eventueel geassisteerd door een geschiedenisleraar met MO-akte, aan-geleverd werden bij de uitgever. Verzuiling speelde in die periode nog een heel sterke rol. Binnen dat kader konden schoolhoofden hun persoonlijk ei kwijt in zo'n geschiedenisboekje. Later werd dat steeds minder mogelijk. Vanaf de jaren zestig en zeventig gingen de grotere uitgevers zelf methodes uitbrengen, met de doelstellingen van het geschiedenis-onderwijs van het ministerie van onderwijs als leidraad, en ontwikkeld door een team van dikwijls uni-versitair geschoolde deskundigen: leraren, didactici, historici, kinder-boekschrijvers en onderwijsbegelei-dingsdiensten.

Nederland richtte bovendien na het trauma van de Tweede Wereldoorlog

en de dekolonisatie vanaf de jaren zestig steeds meer de blik naar bui-ten en kreeg oog voor rassendiscriminatie in Noord-Amerika en Zuid-Afrika, de oorlog in Vietnam en de Derde Wereld.

Met deze blik op 'de ander' en 'het andere' raakte het tot in de jaren vijftig gehanteerde etnocentrisme in onbruik en verdween de term 'vaderlandse geschiedenis' van de boekom-slagen. De komst van vele Surinamers naar Nederland in com-binatie met onderzoeksresultaten uit cultureel-antropologische en niet-westerse studies maakten een andere kijk op het Nederlandse aandeel in slavenhandel en slavernij onont-koombaar. Dat zien we duidelijk weerspiegeld in de huidige geschie-denismethodes en dat is, vind ik, een goede zaak.

Noten

- 1 *Geschiedenis van de Nederlanden*, deel 3, 1952, p. 46.
- 2 *Het heden uit het verleden*, deel 3B, 1958, p. 15 en 16.
- 3 *Toen en nu*, deel 2, 1959, p. 116.
- 4 *Ib.*, p. 131.
- 5 *Door tabellen tot vertellen*, derde deeltje, 1950, p. 202.
- 6 *Geschiedenis van de Nederlanden*, deel 3, 1952, p. 89/90.
- 7 *Toen en nu*, deel 3, 1959, p. 64.
- 8 *Het heden uit het verleden*, deel 3B, 1958, p. 17.
- 9 *Hoe het groeide*, deel 2, 1958, p. 32 en 127.
- 10 *Hoe het is, hoe het was*, deel 2, 1972, p. 73 en 74.
- 11 *Hoe het is, hoe het was*, deel 3, 1972, p. 67.
- 12 *Ib.*, p. 68.
- 13 *Ib.*
- 14 *Mobiel 1 – Wegwijzers*, 1975, p. 15.
- 15 *Bij de tijd*, leerling-boek 8, 2000, p. 61.
- 16 *Ib.* p. 62.
- 17 *Ib.*
- 18 *De grote reis*, leesboek B, groep 7, 2000, p. 46.
- 19 *Er is geschied*, deel 2, 1996, p. 128.

Tentoonstelling Van heldendaad tot schandvlek

Van 4 juni tot met 30 oktober 2005 is de tentoonstelling *Van heldendaad tot schandvlek – het Nederlands koloniaal verleden in de geschiedenisboekjes* te zien in het Nationaal Onderwijsmuseum in Rotterdam.

Met deze tentoonstelling kan het museum de resultaten van recent onderzoek van de eigen collectie aan een breed publiek presenteren. Het museum heeft bovendien het voornemen in het najaar een studiedag rond het onderwerp te organiseren, bedoeld voor leraren en uitgevers.

Het Nationaal Onderwijsmuseum heeft voor de komende tijd nog meer tentoonstellingen op het programma staan, die zijn gebaseerd op onderzoek van werk uit eigen bezit. Zo komt er in het najaar van 2005 een expositie over schoolhygiëne en de schoolarts, een tentoonstelling over tweehonderd jaar onderwijswetgeving en kweekschoolleven, wordt de Nederlandse schoolfilm belicht en komt er een tentoonstelling over topografie en het onderwijs.

Nationaal Onderwijsmuseum,
Nieuwemarkt 1A te Rotterdam

Tel. 010 – 4045 425

Openingstijden: dinsdag tot en met
zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur,
zondag van 13.00 tot 17.00 uur,
maandag gesloten.

De doctoraalscriptie *Van etnocentrisme naar cultuurrelativisme?* is via de website van het onderwijsmuseum beschikbaar
www.onderwijsmuseum.nl